

Hrad a panstvo Šášov v období habsburskej komorskej správy

MIROSLAV LACKO

Friedrich-Christian-Lesser-Kolleg für Ostmitteleuropa, Friedrich-Schiller-Universität, Jena, Nemecko

Šášov Castle and Domain in Era of the Habsburg State Administration

Abstract: The Šášov (*Sachsenstein*) domain was one of the state dominions in the Lower Hungarian mining district, i.e. in present-day Central Slovakia, that were integrated in the complex of state mining enterprises from the late seventeenth century to the mid-nineteenth century. These state estates became an important economic basis for whole mining district under the Habsburg control, especially in supplies with wood, charcoal, beverages, and victuals. The Šášov castle and dominion had been acquired in 1676–1678 from the impoverished noble Lippay family and was utilized for economic needs of state enterprising in the precious metal production since then. Until the 1770s, the Šášov castle was used as a granary and the residence of domain administration was situated in the Ladomer manor house. The most profitable cameralistic projects on this state domain that are investigated in this paper represented the brewery in Šášovské Podhradie near the castle with beer production for state workers and clerks, the large tap-house for mineworkers in Štiavnické Bane (*Siglisberg*), and the state wood-yard in Jalná for a wood and charcoal supply of state mines and smelteries. During the eighteenth century, the integration of this domain into the system of state mining enterprising reached a highest peak.

Keywords: Šášov, castle, state domain, cameralism, government, profitability, Habsburg Empire.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.02.39-59>

Úvod do problematiky

Problematika komorských panstiev zostávala dosiaľ v slovenskej historiografii takmer nepovšimnutá napriek tomu, že štát sa v priebehu 18. storočia stal územne najväčším zemepánom v rámci celého Uhorska.¹ Ani územie dnešného stredného Slovenska, v ranom novoveku tzv. dolnouhorská banská oblasť, nebolo žiadnou výnimkou a od konca 17. storočia tu štát získaval postupne panstvá Revište, Šášov, Lupča, Likava a Zvolen do svojho vlastníctva. Okrem panstva Likava, ktoré bolo v 18. storočí odstúpené do správy Uhorskej komory, sa uvedené komorské

¹ DICKSON, Peter George Muir: *Finance and Government under Maria Theresia, 1740 – 1780*. Vol. 1. New York : Oxford University Press, 1987, s. 111.

panstvá integrovali do systému dolnouhorských banských komôr a tvorili dôležitú hospodársku základňu štátneho banského podnikania v tomto regióne. Uhliaři a povozníci z dedín na spomínaných komorských panstvách plnili dôležité ekonomické a technické úlohy v štruktúre štátnych baní a hút. Zvyšovanie produkcie zlata a striebra od konca 17. storočia bolo vyslovene podmienené zabezpečením dostatočne objemného lesného hospodárstva s efektívnou a nie príliš nákladnou výrobou drevného uhlia, ktorého nesmierne kvantá sa spotrebúvali v procesoch zhutňovania drahých kovov. Transport nielen výsledných produktov, ale aj transport materiálov medzi jednotlivými prevádzkami zas nevyhnutne museli zabezpečovať početné pracovné sily z radov poddaných, ktorí našli obživu ako platení povozníci.

Na význam stredoslovenských (vtedy dolnouhorských) komorských panstiev ako prvý poukázal banskoštiavnický historik a archívár Jozef Gindl v dvoch kratších príspevkoch publikovaných v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia.² Neskôr, v osemdesiatych rokoch, publikoval archeológ Jozef Hoššo prvé výsledky svojich archeologických výskumov na hrade Šášov, čím prispel k poznaniu materiálnej kultúry hradu.³ Regionálny historik Alexander Zrebený v tom istom období uverejnil príspevok o sociálno-ekonomickom rozvrstvení poddaných na šášovskom panstve v 17. storočí.⁴ V stavebno-historickom výskume hradu Šášov sa pokračovalo aj v ostatných rokoch v súvislosti s jeho prebiehajúcou obnovou.⁵ Ako vyplýva z tohto prehľadu doterajšieho bádania, ére komorskej správy Šášova sa venovala len marginálna pozornosť.⁶

² GINDL, Jozef: Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnacích štatistik k roku 1721. In: *Historický zborník kraja*, tom. 4, 1968, s. 87-102. GINDL, Jozef: K dejinám dvoch pohronských erárnych panstiev. In: *Spravodaj Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici*, tom. 4, 1978, vol. 3-4, s. 55-63.

³ HOŠŠO, Jozef: Archeologický výskum hradu Šášov a zámku v Kremnici. In: *Archaeologia historica*, tom. 6, 1981, vol. 1, s. 457-466. HOŠŠO, Jozef: Archeologický výskum hradu Šášov. In: *Historica – Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, tom. 42, 1996, s. 7-47. HOŠŠO, Jozef: Tri zakopnutia pamiatkovej úpravy na archeologických lokalitách v Stredoslovenskom kraji: Poznámka k súčasnému stavu hradov Likava, Šášov a mestského hradu v Kremnici. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, tom. 14, 2003, s. 141-150.

⁴ ZREBENÝ, Alexander: Hospodárska a sociálna štruktúra poddaných šášovského panstva v druhej polovici 17. storočia. In: *Stredné Slovensko*, tom. 3, 1984, s. 233-254.

⁵ Pozri napr. BÓNA, Martin: Stavebné aktivity Dóczyovcov a Lipcheyovcov na hradoch Revište, Šášov a Lupča. In: WENZEL, Gustáv: *Boje dolnouhorských banských miest s Dóczyovcami z Veľkej Lúče, 1494 – 1548*. Modra : Združenie na záchranu hradu Revište, 2017, s. 75-103. BÓNA, Martin – DEBNÁR, Peter – MALINIÁK, Pavol – UHROVIČ, Rastislav: Hrad Šášov. In: BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi et al.: *Stredoveké hrady na strednom Pohroní*. Nitra : Archaeofact, o. z.; Archeologický ústav SAV, 2021, s. 93-116.

⁶ Jedinú výnimku predstavuje nepublikovaná rešeršná správa archivárky a historičky Lucie Krchnákovej vo vlastníctve Združenia na záchranu hradu Šášov, o. z., ktorá zosumarizovala základné poznatky o hrade Šášov aj v období komorskej správy, t. j. po roku 1676.

Cieľom predloženej štúdie je napraviť spomínaný deficit a bližšie osvetliť tri najdôležitejšie aspekty dejín panstva a hradu Šášov po prevzatí do vlastníctva štátu, a síce samotný proces prevzatia do vlastníctva štátu od predchádzajúcich vlastníkov z rodu Lippyovcov, otázku využívania hradu Hlavným komorskogrófskym úradom v Banskej Štiavnici, ako aj problematiku integrácie panstva do hospodárskeho a finančného systému dolnouhorských banských komôr v „dlhom“ 18. storočí. Chronologicky sú uvedené aspekty sledované od prebratia šášovského panstva do komorskej správy v sedemdesiatych rokoch 17. storočia až po stratu hospodársko-politického významu štátneho banského podnikania po bankrotoch Habsburskej monarchie v druhom desaťročí 19. storočia.

Prevzatie hradu a panstva Šášov do komorskej správy v rokoch 1676 až 1678

Po stiahnutí sa Fuggerovcov z banksobystrického banského revíru v roku 1546 prevzali komisári Dolnorakúskej komory vo Viedni celý bystrický mediarsky podnik do správy štátu a pod ňou zotrval až do skončenia výroby medi v druhej polovici 19. storočia. Banská komora v Banskej Bystrici sa tak stala prvým štátnym banským úradom v Uhorsku a až do konca 16. storočia plnila aj úlohu centrálného úradu habsburskej správy pre dolnouhorskú banskú oblasť.⁷ Jej prvý správca Krištof von Künritz (†1557), pôvodom zo Saska, zápasil pri prevádzke komplikovaného mediarskeho podniku s celou radou prekážok vrátane napätých vzťahov s okolitými zemepánmi, najmä Dóczyovcami, ktorí mali dlhoročné konflikty a spory s banskými mestami.⁸ Künritz dokonca upozornil, že kráľovná Beatrix Aragónska v rozpore s uhorským právom i zvykmi dala Urbanovi Dóczyemu a jeho bratom panstvá Šášov a Ľupča za 8 000 zlatých (ďalej len zl.), hoci tieto hrady a panstvá mali podľa Künritza patriť kráľovskej korune. Kým v prípade Ľupče sa podarilo dohodnúť istý kontrakt v prospech banksobystrického mediarskeho podniku, hrad a panstvo Šášov do neho neboli zahrnuté, hoci lesy šášovského panstva mohli tvoriť významnú lesohospodársku základňu pre štiavnický i kremnický banský revír. Z toho dôvodu Künritz 26. marca 1549 navrhol Dolnorakúskej komore vo Viedni, aby sa do kráľovskej správy vrátilo aj panstvo Šášov spolu s Ľupčianskym hradným panstvom.⁹

⁷ Podrobnejšie o tom LACKO, Miroslav: Habsburgische Verwalter der Neusohler Bergkammer und Kupferhandlung im 16. Jahrhundert. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, tom. 27, 2023, vol. 1, s. 12-38.

⁸ Pozri tiež WENZEL, Gustáv: *Boje dolnouhorských banských miest s Dóczyovcami z Veľkej Lúče, 1494 – 1548*. Modra : Združenie na záchranu hradu Revište, o. z., 2017, s. 30-70.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien (ďalej len ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (ďalej len FHKA) – Alte Hofkammer (AHK), Vermischte ungarische Gegenstände (VUG), rote Nr. 5/B, fol. 52r-71v.

Keď sa v šesťdesiatych rokoch 16. storočia stala situácia so zásobovaním hút drevným uhlím v štiavnickom banskom revíre kritická a ceny drevného uhlia stúpali, množili sa aj sťažnosti súkromných ťažiarov a mešťanov na správanie zemepánov v oblasti dolnouhorských banských miest. Z toho dôvodu z Viedne vyslaní komorskí komisári v roku 1564 podrobne prešetrovali situáciu vo výrobe drevného uhlia v dolnouhorskej banskej oblasti a zaoberali sa aj sťažnosťami banskoštiavnických banských podnikateľov. V predmetnej súvislosti sa otázka nadobudnutia okolitých panstiev ako lesohospodárskej základne pre bane a huty stala znova aktuálnou a spomínalo sa pritom aj panstvo Šášov. V sťažnosti z 24. februára 1564 poukázali richtár Banskej Štiavnice a tamojší ťažiar na nespravodlivé konanie Dóczyovcov zo Šášova, ktorí podľa správcu Ederovského banského podniku Burkharda Lorberera predali jeho podniku za 80 zl. v zlate najprv kus lesa v lokalite „*Tschischowa*“, ale neskôr ho opätovne zabrali. Navyše, cenu drevného uhlia v tom čase značne zvyšovali, proti čomu banskí podnikatelia takisto pravidelne protestovali. Pre nedostatok drevného uhlia v okolitých dedinách ho museli štiavnickí ťažiar aj tak dovážať s veľkými nákladmi až z Krupiny.¹⁰

Napriek uvedeným sťažnostiam Šášov zostal vo vlastníctve Dóczyovcov až do štyridsiatych rokov 17. storočia, keď Melichar Dóczy predal hrad Gašparovi Lippayovi (asi 1603 – 1652), prefektovi Uhorskej komory. Už v novembri 1647 Melichar a jeho brat Ladislav Dóczyovci založili Lippayovi dve dediny šášovského panstva, pretože sa dostali do finančnej núdze.¹¹ Dóczyovci sa vplyvom vlastnej nezodpovednej politiky postupne zadlžili u Gašpara Lippaya do takej miery, že mu v roku 1648 museli odstúpiť celé šášovské panstvo vrátane hradu. V tom čase bolo súčasťou panstva 13 dedín v Tekovskej stolici a tri dediny v Hontianskej stolici. Následne, Gašpar Lippay ustanovil ako správcu panstva (provizora) so sídlom na Šášovskom hrade Štefana Borčického, kráľovského tridsiatnika v Leviciach. Totiž samotný G. Lippay sa musel s ohľadom na výkon svojej funkcie v Uhorskej komore dlhodobo zdržovať v Prešporku (Bratislave). Po Gašparovej smrti v novembri 1652 nastal značný sociálny i ekonomický regres aj v rodine Lippayovcov, čo vyústilo až do straty šášovského panstva v roku 1676, ktorá je v doterajšej literatúre hodnotená ako nepriaznivá pre ďalší osud rodu.¹²

¹⁰ ÖStA, FHKA AHK, VUG, rote Nr. 6/A, fol. 335r-340r.

¹¹ JANURA, Tomáš: *Hrad Revíšte v rokoch 1526 – 1662*. Nepublikovaná výskumná správa vypracovaná pre Združenie na záchranu hradu Revíšte, o. z.

¹² Viac o tom FEDERMAYER, Frederik: Lippayovci zo Zomboru. Genealogický pohľad na vznik novej prohabsburskej aristokracie. In: FEDERMAYER, Frederik et al.: *Magnátske rody v našich dejinách, 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 45-61.

V druhej polovici 17. storočia začal cisár Leopold I. uvádzať do praxe kameralistickú hospodársku politiku, ktorá vychádzala z ideí kameralizmu o rozhodujúcej úlohe štátu v ekonomickom živote krajiny. Na druhej strane stála potreba vojensky poraziť Osmanskú ríšu a saturovať s tým spojené čoraz vyššie náklady na obranu i vojenskú expanziu Habsburskej monarchie. Tendencia presadzovania štátnych záujmov v ekonomike habsburského kompozitného štátu mala za vlády Leopolda I. mnohostranné konzekvencie, a to predovšetkým v posilnení už existujúcich štátnych monopolov (monopol na výkup drahých kovov, soľný monopol a i.), ako aj v zavádzaní nových monopolov (ako napr. štátny monopol na meď, tabakový monopol a pod.). Nástup novej kameralistickej politiky Habsburgovcov v druhej polovici 17. storočia sa stal zásadnou cezúrou v hospodárskych dejinách monarchie, čo ovplyvnilo každodenný život rôznych vrstiev obyvateľstva aj v Uhorsku.¹³

Ďalší významný fenomén predstavovalo etablovanie rozsiahleho štátneho vlastníctva v podobe komorských panstiev, ktoré štát nadobúdal buď v dôsledku konfiškácií majetkov uhorskej šľachty zapojenej do rôznych protihabsburských povstaní a sprisahaní, alebo priamo kúpou od kapitálovo slabých šľachtických rodín, ktoré sa často zadlžovali a rezignovali na príjmy z vlastného podnikania. Vďaka tomu sa do konca 18. storočia stala komorská správa, čiže štát, najväčším zemepánom v Uhorskom kráľovstve, ako už bolo v úvode zdôraznené.¹⁴ Po roku 1526 v Uhorsku, podobne ako v krajinách českej koruny, boli tradičné príjmy zemepánov z vyberanej renty a nútenej práce čoraz neefektívnejšie a čoraz menej postačujúce na krytie výdavkov uhorskej šľachty vrátane aristokracie. Preto sa už od polovice 16. storočia začalo na panstvách českej šľachty presadzovať podnikanie vo vlastnej réžii, tzv. „*Gutswirtschaft*“, ktoré významne zvyšovalo ekonomickú, resp. finančnú relevanciu tamojších zemepánov.¹⁵ V Uhorsku dochádzalo však k takémuto prístupu v radoch šľachty len výnimočne a oneskorene, a aj to zväčša len v prípade aristokratických veľkostatkov.¹⁶ Nie je preto

¹³ O dôsledkoch kameralistickej hospodárskej politiky v uhorských mestách pozri prípadovú štúdiu LACKO, Miroslav: Levoča a levočské elity v storočí kameralistickej hospodárskej politiky (1690 – 1790). In: *Z minulosti Spiša*, tom. 28, 2020, s. 95-144.

¹⁴ DICKSON, *Finance and Government under Maria Theresia...*, Vol. 1, s. 111.

¹⁵ Porovnaj MÝŠKA, Milan: Protoindustriálny železářství v českých zemích. Roboty a jiné formy nucené práce v železářských manufakturách. In: ZÁŘICKÝ, Aleš et al.: *Milan Myška : Z díla hospodářského historika*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010, s. 127-180.

¹⁶ Pozri napríklad neutešenú ekonomickú situáciu uhorských aristokratov – F. Wesselényiho a M. Széchyovej – v šesťdesiatych rokoch 17. storočia: LACKO, Miroslav – KONEČNÝ, Peter: Obdobie komorskej správy hradu a panstva (1670 – 1848). In: HOMOLA, Vladimír – TOMEČEK, Oto et al.: *Hrad Lupča – klenot Pohronia vo svetle vekov*. Podbrezová : Železiarne Podbrezová, a. s., 2017, s. 94-95.

prekvapujúci ani sociálny a ekonomický regres tak Dóczyovcov v prvej polovici 17. storočia, ako aj Lippayovcov po vymretí najúspešnejších reprezentantov rodiny v druhej polovici 17. storočia.

Juraj Lippay a jeho brat Ján, synovia vyššie spomínaného Gašpara, sa v roku 1675 dostali do tak nepriaznivej finančnej situácie, že začali rokovať o odpredaji šášovského panstva s administrátorom dolnouhorských banských komôr Jánom Jurajom von Schulz, ktorý v tom období reprezentoval neobsadený úrad hlavného komorského grófa v Banskej Štiavnici. Schulz začal rokovanie s Jurajom Lippayom (asi 1639 – 1684/1685) ešte na jeseň toho roka, o čom neskôr predložil Dvorskej komore vo Viedni aj podrobnú správu. Schulz v nej poukázal na potenciálny význam šášovského panstva pre banské komory v Banskej Štiavnici a v Kremnici. Štátne banské a hutné podniky spravované komorskou správou v týchto banských revíroch totiž už v tom čase trpeli citelným nedostatkom dreveného uhlia a jeho neustálym zdražovaním. Práve štátne huty spotrebúvali každoročne stovky fúr dreveného uhlia v procese zhutňovania drahokovných rúd a ako si uvedomoval aj samotný von Schulz, „*nedostatok dreva bol omnoho väčší než nedostatok rudnej vsádzky*“. Znamenalo to, že ekonomicky mimoriadne významnú produkciu zlata a striebra v dolnouhorských banských mestách mohla limitovať práve energetická základňa, a to najmä nedostatok dreva potrebného na výrobu dreveného uhlia. Pritom cena jednej uhoľnej (objemovej) miery (*Rosskohl* alebo *Villfass*) stúpla z 15 denárov na 18 denárov (ďalej len den.). Cena dreveného uhlia predstavovala týždenné náklady pri prevádzke jednej taviacej pece 12 zlatých (ďalej len zl.) a ročne tak dosiahla pri prevádzke 10 taviacich pecí čiastku 5 000 zl. Tieto náklady sa mohli podľa Schulza zredukovať práve odkúpením jednej polovice šášovského panstva, o ktorej rokoval s Jurajom Lippayom. Pritom aj jeho brat Ján mal záujem odpredať druhú polovicu panstva.¹⁷

Ján Juraj von Schulz takisto upozornil, že na území panstva, a to konkrétne v Sklených Tepliciach, plánovali postaviť celkom novú taviacu hutu, keďže voda na pohon dúchadiel by tam vďaka termálnym prameňom nikdy nezamrzala a v okolí sa nachádzali aj rozľahlé výrubom neporušené lesy. Štiavnická komora v nasledujúcom roku 1677 skutočne pristúpila k výstavbe štátnej huty v Sklených Tepliciach.¹⁸ Zároveň podľa Schulza banské mestá, ako Banská Štiavnica, Banská Belá alebo Kremnica, by po získaní šášovského panstva do komorskej správy už

¹⁷ ÖStA, FHKA AHK, Ungarisches Münz- und Bergwesen (ďalej len UMB), rote Nr. 35, kar. 86, spis z 1. 2. 1676, fol. 127r-132v.

¹⁸ O sklenoteplíckej hute viac KAMENICKÝ, Miroslav: *Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18. storočia*. Bratislava : Veda, 1995, s. 29-31.

viac neboli zaťažované právnymi spormi so zemepánmi, ktoré si vyžadovali nemalé náklady. Z lesohospodárskej základne by profitovali aj súkromní ťažiar z uvedených banských miest, lebo tí takisto nemohli využívať lesy cudzích zemepánov. Juraj Lippay zaťažil panstvo dlhom 23 000 zl., pričom najväčšími veriteľmi panstva boli Adam Czobor s pohľadávkou 6 000 zl. a záložným právom na niekoľko dedín panstva a Ladislav Ujfaluussy s pohľadávkou 3 000 zl. a záložným právom na polovice štyroch dedín (Banský Studenec, Siglisberg – dnes súčasť obce Štiavnické Bane, Repište, Peserany – dnes miestna časť Vyhní), obaja zo známych uhorských šľachtických rodov. Okrem úhrady dlhov v celkovej výške 23 000 zl. ešte komorský administrátor Ján Juraj Schulz ponúkol bratom Lippayovcom doplatok v hotovosti vo výške 5 000 zl., čiže celková cena polovice šášovského panstva by bola 28 000 zl. Keďže sprvu sa rokovalo len o zálohu v prospech banských komôr, úročenie tejto pôžičky malo byť 6 % ročne a splatnosť 10 rokov. Juraj Lippay navrhol ale doplatok vo výške 7 000 zl., čím by sa celková cena zvýšila na rovných 30 000 zl.¹⁹

Ešte v decembri 1675 k pripravovanej transakcii zaujali pozitívne stanovisko aj úradníci kremnickej komory na čele s Filipom Bernardom von Prunn, ktorí vyzdvihli, že smerom ku Kremnici sa nachádzali osady Ihráč, Kľačany (dnes súčasť obce Trnavá Hora), Horná Trnavá Hora, Jalná a Ladno a tieto sa mohli zapojiť do výroby dreveného uhlia pre potreby kremnickej huty. Pri spomenutých osadách existovali vtedy ešte zachovalé lesy, preto tam plánovanému rozvoju uhliarskej výroby nebránili žiadne prekážky.²⁰ S týmito priaznivými stanoviskami sa stotožnili aj úradníci Dvorskej komory vo Viedni včítane jej účtovníkov, ako aj samotný cisár Leopold I. Tak bol 1. februára 1676 Schulzov návrh na vyplatenie 28 000 rýnskych zl. Jurajovi Lippayovi za polovicu šášovského panstva ratifikovaný.²¹

Napriek tomu, že v tejto fáze išlo len o záloh v prospech Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici s ročným úrokom 6 % a splatnosťou 10 rokov, z finančnej kondície Lippayovcov jednoznačne vyplývalo, že so splatením zálohu nemožno kalkulovať. Naopak, Jurajov brat Ján Lippay (asi 1637 – 1683) začal podnikat' voči Dvorskej komore obštrukcie a podávať rôzne sťažnosti. Na jednej strane síce komore núkal aj svoju polovicu šášovského panstva, ale Schulzom stanovená cena 60 000 zl. za celé panstvo sa mu javila ako prinízka, a preto požadoval jej navýšenie. Do konca marca 1676 komora vyplatila Lippayovcom 2 300 zl. ako prvú splátku za šášovské panstvo. Na žiadosť Dvorskej komory

¹⁹ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 86, spis z 1. 2. 1676, fol. 131r-135r.

²⁰ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 86, spis z 1. 2. 1676, fol. 137r-161r.

²¹ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 86, spis z 1. 2. 1676, fol. 127r-170v.

zaujal k sťažnostiam Jána Lippaya stanovisko administrátor dolnouhorských banských komôr J. J. von Schulz, ktorý obštrukcie Lippayovcov podrobil značnej kritike, pokladal ich za nelojálne voči samotnému panovníkovi a pripomenul potrebu drevného uhlia pre štátne huty v celej banskej oblasti, ako aj zvýšenia výkupných cien striebra. Tie mali motivovať súkromných ťažiarov k väčšej aktivite v banskom podnikaní. Schulz požadoval nadobudnutie celého panstva Šášov do vlastníctva štátu, ale vo svojej správe neskončil len pritom, navrhoval aj získanie arcibiskupského majetku Svätý Kríž (dnes Žiar nad Hronom), panstva Zvolen i panstva Likava do komorskej správy.²² Časť z uvedených Schulzových návrhov sa neskôr skutočne realizovala.

Do konca septembra 1676 rokovania s Jánom Lippayom pokročili natoľko, že komore ponúkol svoju (druhú) polovicu panstva Šášov, pričom bol ochotný akceptovať pridelenie iného majetku ako náhrady za podiel na šášovskom panstve.²³ Rokovania pokračovali ďalej a Ján Lippay napokon navrhol odpredaj celého panstva komore, otvorenou otázkou zostala už len celková cena, ktorú by akceptovali obe strany. Lippay vytrvalo odmietal Schulzovu ponuku vo výške 60 000 zl., ale presadzoval cenu až 114 000 zl., prípadne získanie náhradného majetku v podobnej hodnote. Schulzova ponuka vychádzala z ročných príjmov šášovského panstva vo výške 3 500 zl., no Ján Lippay kalkuloval s ročným výnosom panstva až 10 000 zl. Ako náhradu vtedy požadoval majetok Hegykő (nem. *Heiligenstein*) neďaleko Šopronu, ktorého hodnotu odhadoval na spomínaných 114 000 zl. Administrátor J. J. von Schulz s Lippayovým návrhom nesúhlasil, keďže Gašpar Lippay údajne zaplatil za panstvo Šášov len 40 000 zl. Počas predmetných rokovaní Schulz plánoval začať ihneď po dokončení transakcie s výrubom, uhliarskou výrobou, ako aj výstavbou novej taviacej huty v Sklených Tepliciach.²⁴ Avšak celý proces skončil nakoniec s iným výsledkom, Ján Lippay získal ako náhradu panstvo Košeca na Považí a doplatok vo výške 25 000 zl. Zrejme pod tlakom finančných pohľadávok súhlasil s touto transakciou a tak šášovské panstvo v roku 1678 prešlo kompletne do vlastníctva štátu, resp. Hlavného komorskogrofskeho úradu v Banskej Štiavnici. Za takýchto okolností sa Ján Lippay ešte v roku 1676 vzdal úradu tekovského župana a v nasledujúcich rokoch nastal výrazný regres tohto rodu.²⁵

Krátko po definitívnom prevzatí šášovského panstva do štátnej

²² ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 86, spis z 30. 3. 1676, fol. 429r-445r.

²³ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 88, spis z 22. 9. 1676, fol. 1175r-1177v.

²⁴ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 35, kar. 88, spis z 12. 10. 1676, fol. 1207r-1213v; rote Nr. 37, kar. 91, spis z 12. 9. 1678 (ustanovenie hutného pisára v novopostavenej hute v Sklených Tepliciach).

²⁵ Viac o tom FEDERMAYER, Lippayovci zo Zomboru..., s. 61-74. RATKOŠ, Peter et al.: *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin : Osveta, 1978, s. 75.

správy vypuklo protihabsburské povstanie pod vedením Imricha Thökölyho a boje v rokoch 1679 až 1685 sa odohrávali sčasti aj priamo na území panstva. V novembri 1679 sa v okolí Svätého Kríža (Žiaru nad Hronom) usadilo 250 cisárskych vojakov poľného maršala Michaela Rudolfa von Rabatta (1636 – 1688), ktorých museli zásobovať aj poddaní z dedín šášovského panstva. Práve v tomto období prebiehali prípravy na boje s Thökölyho povstalcami na hrade Šášov, kam boli koncom novembra 1679 vyslaní dvaja artileristi – Krištof Trubnick a Juraj Schubhard, aby pripravili kanóny na hrade na aktívne použitie a mohli ich aj obsluhovať. Na hrade sa v tom čase nenachádzal nik, kto by kanóny dokázal obsluhovať.²⁶

Prvým komorským správcom (*Hofrichter*) šášovského panstva bol Ján Hohenegger, ktorý niekedy v prvom polroku 1680 zomrel na vodnatieľku (*Wassersucht*), a tak Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici musel nájsť nového adepta pre túto funkciu. V máji 1680 bol na miesto správcu šášovského panstva odporučený vtedajší zásobovací píšár štátneho banského podniku (*Goldkunsthdlgung*) v Kremnici Jeremiáš von Hellenbach. Podľa vtedajšieho prefekta komorských majetkov banskoštiavnického komorskogrófskeho úradu, ako aj tamojšieho pokladníka, bol Hellenbach veľmi vhodným kandidátom na túto funkciu, pretože ovládal latinský, nemecký i slovenský jazyk. Navyše, jeho otec pracoval spoľahlivo dlhé roky ako účtovník kremnickej komory. S ohľadom na vtedajšie vojnové udalosti nemohlo podľa radcov Dvorskej komory toto miesto zostať dlhšie neobsadené. Ustanovenie Hellenbacha do funkcie správcu panstva Šášov 25. mája 1680 schválil aj cisár Leopold I.²⁷ Oficiálne bol Hellenbach vymenovaný do úradu rezolúciou podpísanou Leopoldom I. 7. júna 1680.²⁸ Vo funkcii zotrval do svojej smrti v polovici roka 1683.²⁹ Po skončení povstaleckých nájazdov bol v roku 1686 vyhotovený nový urbár pre všetky dediny šášovského panstva, ktorým sa regulovali povinnosti poddaných vo vzťahu ku komorskej vrchnosti ako zemepánovi. Navyše, obsahoval aj prehľad príjmov a výdavkov panstva, aby učtáreň Dolnorakúskej komory vo Viedni mala informácie o jeho výnosoch a mohla tak v ďalších rokoch vykonávať dohľad nad hospodárením panstva.

Ako vyplýva z prehľadu daňových výnosov jednotlivých dedín (viď tab. č. 1), vojnové udalosti, vojenské dávky a rekvirácie počas Thökölyho povstania sa podpísali na úpadku daňových príjmov panstva, lebo sedliaci

²⁶ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 37, kar. 92, spis z 28. 11. 1679, fol. 1419r-1422v.

²⁷ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 38, kar. 93, spis zo 7. 6. 1680, fol. 281r-294v.

²⁸ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 38, kar. 95, spis z 1. 10. 1680, fol. 917r-920r.

²⁹ ÖStA, FHKA, Handschriftensammlung (ďalej len HS), č. 937, fol. 67v.

Tab. 1: Daňové nedoplatky dedín šášovského panstva ku koncu roka 1685 (1 uhorský zlatý = 100 denárov)

Dedina	Predpísané zdanenie		Daňové nedoplatky	
	Zl.	Den.	Zl.	Den.
Ladomer	586	—	513	—
Jalná, Horná Trnavá Hora a Bešeňov	709	50	643	62 ½
Ihráč	391	50	341	50
Kľačany	191	—	168	—
Močiar	1 006	—	912	—
Sklené Teplice	600	—	500	—
Teplá a Žakýl	562	—	466	50
Banský Studenec (Kolpachy)	1 568	75	1 392	55
Siglisberg (časť Štiavnických Baní)	992	—	797	—
Repište	900	—	750	—
Peserany (časť Vyhní)	443	75	336	25
Dolná Trnavá Hora	342	—	316	60 ½
Prochot	1 129	30	1 041	80
Celkom	9 421	80	8 178	83

(Zdroj: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv, Handschriftensammlung, č. 937, fol. 70r)

nedokázali predpísané zdanenie dodržať, čo v tomto období predstavovalo bežný jav aj na iných panstvách. Väčšia časť týchto nedoplatkov predstavovala už nevyhnutelné pohľadávky, a to si komorskí úradníci tiež uvedomovali. Ani poľnohospodárska výroba nefungovala na panstve ideálne, keďže približne tretina všetkých sedliackych domov a usadlostí bola spustnutá a neobývaná. Prefekt komorských majetkov Hlavného komorskogrófskeho úradu Ján Fridrich Leopold von Hüppel preto navrhol, aby správca panstva zapojil sedliakov do obnovy spustnutých usadlostí a polí v rámci plnenia predpísaných povinností. Správnym centrom šášovského panstva bol už v roku 1686 kaštieľ v Ladomeri, hoci hrad Šášov komorskí úradníci ešte stále využívali. V Šášovskom Podhradí patril komore pivovar a jeden majer, ďalší pivovar a majer v Teplej a jeden majer v Banskom Studenci – Kysihýbli. V Podhradí suploval funkciu dedinského richtára hradný kastelán, ale ani miesto kastelána nebolo v tom čase obsadené. Poddaní z Podhradia boli povinní dovážať drevo na spomínaný majer a do tunajšieho pivovaru. Okrem toho mali jedného strážnika na hrade zásobovať obilím a chlebom a odovzdávať každoročne jednu líšku, čo komora nahradila po prevzatí panstva peňažnou dávkou vo výške 1 toliara. Poddaní z komorských dedín museli takisto

úradníkom odvádzať desiatok. V Banskom Studenci a v Prochote sa nachádzali aj dva dedinské pivovary. Šesť komorských výčapov sa nachádzalo v Ladomeri, Jalnej – Bešeňove, Sklených Tepliciach, Teplej – Žakýle, Siglisbergu a Peseranoch (dnes súčasť obce Vyhne). Pritom sa kalkulovalo pre mierové roky s ročnými príjmami panstva približne 7 970 zl. a nákladmi zaokrúhlene 2 200 zl. Čistý ročný výnos panstva tak mal dosiahnuť viac než 5 700 zl.³⁰

Komorský personál na panstve tvoril správca – po roku 1683 ním bol už Ján Selecký – s ročným platom 300 zl., ktorý poberali aj jeho predchodcovia J. Hohenegger a J. Hellenbach. Miesto kastelána s ročným platom 100 zl. nebolo obsadené, ale jeho úlohy plnil tzv. strážca hradnej brány s ročným platom 38 zl. 70 den. vrátane deputátov vo forme obilia. Komorský gróf v Banskej Štiavnici rozhodol o zriadení funkcie kl'účiaru (*Claviger*), na ktorú sa viazal ročný plat 126 zl. Miesto komorského advokáta na šášovskom panstve zastával vtedy Ján Kvassay s ročným platom 100 zl. K personálu patrilo osem drábov, jeden desiatnik a dvaja strážnici na hrade Šášov. O bezpečnosť v komorskom kaštieli v Ladomeri sa starali dvaja drábi a jeden strážnik. Okrem nich komora platila farárov v Ladomeri a v Sklených Tepliciach, niekoľkých hospodárov a šafárov na komorských majeroch, ako aj pivovarníkov a debnára pre potreby komorského pivovarníctva. Celkové ročné náklady na mzdy dosahovali v osemdesiatych rokoch 17. storočia na panstve zaokrúhlene 1 900 zl.³¹

Už krátko po prevzatí panstva do komorskej správy začal masívny výrub lesov, na čo upozornil pri príležitosti vyhotovenia urbára v septembri 1686 spomenutý prefekt komorských majetkov Ján Fridrich Leopold von Hüppel. Podľa neho v krátkom časovom horizonte hrozili výrazné škody na lesnom poraste vplyvom nekoordinovanej a intenzívnej činnosti drevorubačov a uhliarov. Požadoval preto, aby štiavnický komorskogrófsky úrad zaviedol taký dohľad nad lesným hospodárstvom, aký už dlhodobo fungoval na území Banskej komory v Banskej Bystrici.³² Lesnému hospodárstvu na šášovskom panstve sa venovala značná pozornosť zo strany komorských úradníkov aj v nasledujúcich desaťročiach.

Využitie hradu Šášov a ďalších objektov na panstve komorskou správou po roku 1678

Na hrade Šášov sa už v čase Thökölyho povstania nachádzala len

³⁰ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 42, kar. 106, spis z 30. 9. 1686, fol. 1425r-1446r.

³¹ ÖStA, FHKA, HS, č. 937, fol. 55r-56v.

³² ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 42, kar. 106, spis z 30. 9. 1686, fol. 1446v.

malá posádka, základná výzbroj a mimoriadne striedmy mobiliár. V dolnom hrade sa nachádzala dolná brána a v hornom hrade vstupná brána s padacím mostom, byt kastelána s predizbou, pokladnica panstva, komora, spoločenská miestnosť so stolmi, zbrojnica, kaplnka, byt drábov, pekáreň, pivnica a sýpka. Vybavenie týchto priestorov bolo skutočne striedme, lebo v hornom hrade sa nachádzali len dve almary, dve lôžka, sedem stolov, desať stoličiek, putá pre väzňov, tisíce drevených šindľov, rôzne dosky, päť nádob na obilniny, dva staré používané kotly na výrobu pálenky s vrchnákmi, dve rúrky na vypaľovanie alkoholu a sedem párov pút na dolné končatiny väzňov, rôzne kvantá obilnín (pšenica, ovos, jačmeň, chmeľ atď.), ale aj sušené ovocie, seno, zásoby soli a vína. Hradné priestory boli tiež vybavené 14 okennými mrežami, 13 železnými zámkami a ôsmymi plátkovými zámkami. Dolná brána bola vybavená tromi reťazami a horná vstupná brána dvoma reťazami. Trvalou posádkou hradu bol jeden strážnik a jeden vrátnik, pričom priestory hradu slúžili na skladovanie obilnín v sýpke, ale aj ako väzenie. Hlavný strážnik obýval priestor s pekárenskou pecou, pravdepodobne kvôli potrebe vykurovania. Počas Thökölyho povstania sa na hrade, resp. v zbrojnici hradu nachádzali dve väčšie delá a dve menšie delá, štyri kusy dvojitéch hákovníc, štyri muškety, jedna halapartňa, jeden budzogáň, 130 guliek do muškiet a dvojitéch hákovníc, zásobníky so strelným prachom a pol centa olova, zrejme na odlievanie guliek. Okrem nich bola súčasťou inventáru jedna červená zástava označená menom Juraja Lippaya a jedna červená zástava z Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici.³³

Z uvedeného vyplýva, že hrad nebol už pred prevzatím do komorskej správy dlhšie obývaný predchádzajúcimi zemepánmi, a tak sa na hrade nachádzal len najnutnejší mobiliár a výzbroj. Počas povstania Františka II. Rákócziho bol aj Šášovský hrad po roku 1703 dobytý povstalcami, ktorí ho obsadili na niekoľko rokov. Definitívne sa do komorskej správy prinavrátil po tom, ako 27. októbra 1708 cisárski vojaci na čele s generálom Siegbertom Heisterom hrad dobyli od povstalcov, pričom ho však tiež značne poškodili.³⁴ V nasledujúcich desaťročiach hrad slúžil najmä ako sýpka, prípadne sklad rôznych poľnohospodárskych produktov (pšenice, jačmeňa a iných obilnín, ale aj vína a pod.). V štyridsiatych a

³³ Slovenský národný archív – špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej len SNA – SBA), fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (ďalej len HKG), inv. č. 1936, kar. 6017 – 6018, inventáre hradu a panstva Šášov z rokov 1678 až 1718.

³⁴ Tvrdenia objavujúce sa v literatúre, že hrad zostal v ruinách a sídlo komorského panstva sa po roku 1708 presunulo do kaštieľa v Ladomeri, sú nepravdivé, pretože hrad bol naďalej využívaný a správa panstva sídlila v Ladomeri už pred rokom 1676. Porovnaj RATKOŠ et al., *Dejiny Žiaru nad Hronom*, s. 84-85.

päťdesiatych rokoch 18. storočia sa pivnica na hrade využívala výlučne na skladovanie vína.³⁵ Vo výzbroji hradu sa po Rákócziho povstaní nachádzali dve železné delá, 12 kusov dvojitéh hákovnic a 12 kusov muškiet. Zmienky o využívaní hradu správou panstva sa strácajú medzi rokmi 1774 a 1777, keď hrad zostal opustený a panstvo viac do jeho údržby neinvestovalo.³⁶

V Šášovskom Podhradí sa okrem spomínaného majera nachádzal pivovar, ktorý existoval už v čase prevzatia panstva do komorskej správy. Vtedy bol pivovar vybavený jedným veľkým kotlom na varenie piva s objemom 35 vedier, jedným kotlom na chmeľ, dvoma väčšími a piatimi menšími nádobami, pričom na tých väčších boli dve železné obruče, 30 sudmi (každý s objemom piatich vedier), 12 vrecami na slad, štyrmi ovčiami kožami, 35 vedrami piva a ďalšími nástrojmi potrebnými na varenie piva. Podobne bol zariadený pivovar v Teplej, a to už v čase prevzatia panstva do vlastníctva štátu.³⁷ V lete 1746 nechala v Podhradí komorská správa panstva vystavať úplne novú budovu pivovaru a celkové náklady na stavbu dosiahli výšku 1 702 zl. 23 grajciarov (ďalej gr.). Stavba si vyžiadala 2 000 dlažbových kociek a 4 000 tehál, pričom materiál na dlažbu dodal kamenársky majster z Banskej Belej. Súčasťou budovy boli aj sušiace a kachľové pece. Pritom bolo vyrobené úplne nové vybavenie pivovaru vrátane mobiliáru. Sklárske práce na oknách zabezpečil sklársky majster z Kremnice. Okrem toho sa pri výstavbe pivovaru v Šášovskom Podhradí v roku 1746 spotrebovalo 1 367 bratislavských meríc vápna, 75 000 šindľových klinčov na 50 000 šindľov. Súčasťou objektu bola aj pivnica a v blízkosti sa nachádzala stajňa pre kone pivovarníckeho majstra.³⁸ Z toho vyplýva, že išlo o tehlový, podpivničený murovaný objekt so šindľovou strechou, pevnými kamennými podlahami a zasklenými oknami.

V Ladomeri sa nachádzala správa panstva v kaštieli, ktorého mobiliár tvorilo deväť drevených stolov, deväť lôžok, deväť stoličiek a okrem iného aj štyri staré pokazené muškety. Na oknách boli štyri železné mreže. Súčasťou areálu kaštiel'a bola aj pivnica a samostatný dom s výčapom. Okrem toho sa tu nachádzal aj malý byt debnára s tromi zasklenými oknami a jedným stolom. V roku 1682 bol Ladomerský kaštieľ úplne vyplienený Thökölyho povstalcami, pričom zničili všetky okná, dvere, pece a nábytok v kaštieli, a tak sa v čase nástupu Jána Seleckého

³⁵ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1934, kar. 6016, č. sp. 114 z 18. 11. 1742; inv. č. 1936, kar. 6017, inventár z roku 1754.

³⁶ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1936, kar. 6017 – 6018, inventáre hradu a panstva Šášov z rokov 1719 až 1777.

³⁷ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1936, kar. 6018, inventár hradu a panstva z roku 1678.

³⁸ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1934, kar. 6016, rozpočet výdavkov na výstavbu pivovaru v Šášovskom Podhradí z 31. augusta 1746.

do funkcie správcu nachádzal v dezolátnom stave. Preto komorská správa musela neskôr Ladomerský kaštieľ rekonštruovať.

Súčasťou panstva sa v roku 1678 stal aj objekt termálnych kúpeľov v Sklených Tepliciach, ktorý mal 22 zasklených okien a 10 okien so železnými mrežami. Mobiliár v budove kúpeľov tvorilo osem lôžok, deväť rôznych drevených stolov, dva staré stoly a štyri lavice.³⁹ Malý objekt výčapu na Siglisbergu sa stal v priebehu 18. storočia významným odbytiskom produktov tunajších komorských panstiev, obzvlášť produkcie komorského pivovaru v Žarnovici. Kým ešte v roku 1702 bol prenajímaný Jánovi Aignerovi, neskôr komorská správa prevzala tento výčap do vlastnej réžie a v roku 1738 na Siglisbergu vybuodovala aj novú pivnicu na skladovanie vína.⁴⁰ Súbežne, v rokoch 1737 a 1738, prevzal Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici prevádzku výsekov mäsa na Vindšachte a Siglisbergu do vlastnej réžie a ich zásobovaním bol poverený práve správca komorského panstva Šášov.⁴¹ Predaj nápojov a potravín početnému banskému robotníctvu v týchto baníckych osadách prinášal do pokladnice úradu dodatočné výnosy taktiež prostredníctvom šášovského panstva.

Komorské panstvo Šášov ako materiálna základňa dolnouhorských banských komôr a jeho správcovia do polovice 19. storočia

Už samotné prevzatie panstva Šášov do komorskej správy sa realizovalo s cieľom vytvoriť na jeho území materiálnu základňu pre potreby štátnych banských podnikov podriadených Hlavnému komorskogrófskemu úradu v Banskej Štiavnici. Hoci spočiatku sa v súvislosti s panstvom spomínalo najmä lesné hospodárstvo, výroba dreveného uhlia a piva, ekonomická aktivita komorskej správy sa mala podľa kameralistických plánov štátnych úradníkov v priebehu 18. storočia zintenzívňovať. Avšak naplniť tieto zámery v praxi nebolo tak jednoduché, ako si komorskí úradníci predstavovali. Prvé problémy konštatovali už počas rozsiahlej vizitácie dolnouhorských komorských panstiev v rokoch 1730 až 1731, keď došlo aj k vyhodnoteniu stavu šášovského panstva. Už v roku 1725 sa vtedajší správca panstva František Ignác von Hentaller sťažoval na nízke daňové výnosy miestnych dedín, ktorých richtári sa každý pon-

³⁹ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1936, kar. 6018, inventár hradu a panstva z roku 1678.

⁴⁰ SNA – SBA, fond HKG, inv. č. 1934, kar. 6015, č. sp. 47 z 1. 1. 1702; kar. 6016, č. sp. 114 z 18. 11. 1742.

⁴¹ KAŠIAROVÁ, Elena: Zásobovanie baníckeho obyvateľstva v oblasti Banskej Štiavnice mäsom v 17. – 18. storočí. In: *Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska*. Zborník z rovnomenného sympózia konaného v dňoch 3. – 5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 5. výročia založenia a. s. Tauris. Zost. Leon Sokolovský. Martin : Vydavateľstvo Gradus, 1999, s. 148-149.

delok schádzali v komorskom kaštieli v Ladomeri vo veci úhrady predpísaných daní (s výnimkou Banského Studenca a Siglisbergu kvôli ich vzdialenosti od Ladomeru). Panstvo zamestnávalo päť drábov, ale to podľa Hentallera nepostačovalo, keďže okrem vymáhania daní museli strážiť aj väzňov a riešiť rôzne aktuálne problémy. Značnú časť predpísaných dávok dodávali poddaní panstva ešte stále v naturáliách, čo poukazuje na to, že obyvatelia dedín na panstve nedisponovali dostatkom financií na to, aby naturálne dávky nahradili peňažnou rentou. Mimo rastlinnej a živočíšnej výroby si poddaní na panstve privyrábali, podobne ako aj na iných komorských panstvách, najmä povozníctvom, keďže transport rúd medzi banskými prevádzkami a hutami, či transport drevného uhlia medzi uhliarstvami a hutami viazal značné pracovné sily. Samozrejme, priamo vo viacerých baníckych osadách na panstve dominovala najmä práca v baníctve (Siglisberg, Peserany a i.). V prípade, že by sa v komorských výčapoch nečapovali nápoje tzv. „na borg“, čiže na úver miestnym obyvateľom, ale vyžadovali by sa len okamžité úhrady, by mohli komorské výčapy podľa Hentallera utrpieť výrazné straty na svojich výnosoch.⁴²

Nezanedbateľným problémom boli výrazné daňové nedoplatky poddaných, ktoré na všetkých komorských panstvách pri Hlavnom komorskogrófskom úrade (Revište, Šášov, Lupča a Likava) do konca roka 1723 dosiahli viac než 230 000 zl. Podiel šášovského panstva dosiahol zaokrúhlene 59 500 zl. Dôvodom pre vznik spomínaných nedoplatkov neboli len stavovské povstania pred rokom 1711 a s nimi spojené rabovania, morové epidémie a neúrody, pretože tieto narastali z roka na rok i v mierových časoch. Významnou príčinou sa stalo vojenské zdanenie v podobe kontribúcií a povinného zásobovania vojska, čo poddaných mimoriadne zaťažovalo. Komorská správa z toho dôvodu v dvadsiatych rokoch 18. storočia dokonca očakávala ďalšie zvyšovanie spomínaných nedoplatkov a tento predpoklad sa neskôr skutočne naplnil (viď tab. 2). Preto mal Hlavný komorskogrófsky úrad tiež prísnejšie pristupovať k samotným správcom komorských panstiev, aby nezarábali na vlastný účet predajom rôznych komodít (pálenky, vína, potravín a pod.) poddaným v komorských dedinách, ako sa to údajne stalo v prípade manželiek niektorých správcov. Takisto nemali zaťažovať poddaných nad rámec predpísaných dávok a povinností, uprednostňovať mali výber peňažnej renty a obmedzovať dodávky naturálií za limitované ceny podľa starých urbárov panstiev.⁴³

⁴² ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 70, kar. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha zo 17. 10. 1725.

⁴³ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 70, kar. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha zo 4. 5. 1724.

Tab. 2: Daňové nedoplatky dedín na komorskom panstve Šášov v prvej polovici 18. storočia (zaokrúhlené na celé rýnske zlaté, 1 rýn. zl. = 60 gr.)

Dedina	Daňové nedoplatky ku koncu roka 1728 v zlatých	Daňové nedoplatky ku koncu roka 1749 v zlatých
Šášovské Podhradie	—	—
Ladomer	4 216	5 848
Horná Trnavá Hora	5 267	4 454
Jalná		2 192
Kľačany	1 157	1 324
Ihráč	3 133	4 052
Prochot	10 357	15 394
Dolná Trnavá Hora	2 552	3 082
Peserany	3 154	4 810
Sklené Teplice	4 730	6 952
Repište	8 241	12 270
Močiar	9 899	14 366
Teplá	3 462	2 329
Žakýl		1 885
Banský Studenec (Kolpachy)	8 157	11 557
Siglisberg	3 695	3 695
Celkom	68 020	94 210

(Zdroj: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv – Alte Hofkammer, Ungarisches Münz- und Bergwesen, rote Nr. 70, kar. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha z 31. 12. 1728; Slovenský národný archív – špecializované pracovisko Slovenský bankský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici, inv. č. 1936, kar. 6018, inventár z r. 1749)

Pri príležitosti návštevy cisára Františka Štefana Lotrinského (1708 – 1765) v dňoch 3. až 13. júna 1751 v dolnouhorskej (stredoslovenskej) banskej oblasti zohralo v prípravách a zásobovaní tejto návštevy svoju úlohu aj komorské panstvo Šášov, keď správa panstva sprostredkovala nákup hydiny určenej pre pohostenie hostí z viedenského dvora. Nákup (42 moriek, 29 kapúnov, 13 husí a 18 sliepok) realizovalo šášovské panstvo na Liptove, ale časť hydiny sa ani nespotrebovala, takže nakoniec musela byť rozpredaná a časť dokonca ušla alebo uhynula. Komorský pivovar v Teplej dodal pre potreby návštevy 45 vedier piva v cene 1 vedro za 1 zl. 30 gr., ale toto pivo spotrebovali predovšetkým baníci zapojení do slávnostných sprievodov a ostatná obsluha v priebehu návštevy.⁴⁴ Aj táto epizóda ilustruje vzťah šášovského panstva k nadriadenému Hlavnému komorskogrófskemu úradu v Banskej Štiavnici.

⁴⁴ KAŠIAROVÁ, Elena – SÍKOROVÁ, Elena: Finančné a hmotné náklady spojené s cisárskou návštevou Banskej Štiavnice a Kremnice v roku 1751. In: *Zlatá a strieborná cesta Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských bankských mestách*. Zost. Eva Kowalská – Mária Čelková. Banská Štiavnica : Slovenské bankské múzeum, 2001, s. 130-131.

Detailnejšie rekonštruovať rentabilitu panstva a jeho integráciu do systému štátneho banského konglomerátu monarchie je možné pre obdobie druhej polovice 18. storočia. Príjmy tohto komorského panstva dosahovali ešte v šesťdesiatych rokoch 18. storočia len okolo 3 000 zl. ročne, až pokým po roku 1770 nestúpili na 10 000 zl. ročne a neskôr kolísali v rozmedzí 8 000 až 16 000 zl. Najväčšiu položku spomedzi príjmov tvorili výnosy z predaja rôznych poľnohospodárskych produktov (okolo 5 000 zl. ročne) a výnosy z rozličných výkonov (2 000 až 4 000 zl. ročne). Čistý zisk panstva kolísal medzi 1 000 až 3 000 zl. ročne, no v niektorých rokoch aj pod touto hranicou (napr. vo vojenskom roku 1776/1777 dosiahol len 80 zl.). Do pokladnice Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici tak panstvo odvádzalo ročne 1 000 až 3 000 zl. a tento transfer sa pripočítaval medzi výdavky. Celkové výdavky šášovského panstva do šesťdesiatych rokov 18. storočia dosahovali len 1 700 až 2 500 zl., po roku 1770 stúpili na 7 000 až 8 000 zl., výnimočne vo vojenskom roku 1779/1780 na 15 000 zl. V tom roku boli totiž aj zvýšené investície do nákupu materiálov. Práve nákup nevyhnutných materiálov a mzdy tvorili najväčšie položky spomedzi výdavkov, pričom mzdy sa dlhodobo pohybovali na úrovni 1 000 až 1 300 zl. Šášovské panstvo tak ani zďaleka nedosahovalo úroveň príjmov najvýnosnejšieho dolnouhorskeho komorského panstva Revište (s príjmami 30 000 až 40 000 zl. ročne v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 18. storočia), ale ani komorského panstva Lupča, ktorého príjmy takisto prekročili 30 000 zl. ročne.⁴⁵

Dôvod nemožno hľadať len v nízkej produktivite samotného panstva, pauperizácii sedliakov a želiarov vo vyššie položených osadách s nepriaznivými klimatickými podmienkami, aké nepriali rozvoju poľnohospodárskej výroby. Totiž najvýnosnejšie prevádzky panstva – pivovar v Šášovskom Podhradí, výčap na Siglisbergu a erárny veľkosklad dreva v Jalnej – boli v druhej polovici 18. storočia odčlenené od šášovského panstva a stali sa tak samostatnými účtovnými jednotkami podriadenými priamo Hlavnému komorskogrófskemu úradu v Banskej Štiavnici. Komorský pivovar v Podhradí bol v prevádzke do roku 1752, keď ho v zmysle rezolúcie Dvorského kolégia pre baníctvo a mincovníctvo z 2. júla 1752 odstavili kvôli koncentrácii výroby do veľkého komorského pivovaru v Žarnovici.⁴⁶ K obnove pivovaru došlo opätovne až na základe nariadenia zo 7. novembra 1777 a odvtedy vykazoval príjmy 7 000 až 11 000 zl. ročne, pričom najväčší výnos z predaja piva kolísal od 5 000

⁴⁵ ÖStA, FHKA, Handschriftensammlung, fragmentárne zachované účtovné knihy c. k. Dvorskej účtárne pre baníctvo a mincovníctvo vo Viedni z rokov 1761 až 1781.

⁴⁶ ÖStA, FHKA – Neue Hofkammer (ďalej len NHK), Münz- und Bergwesen II (ďalej len MBW II), rote Nr. 2629, č. spisu 11743/1798.

po 6 000 zl. Výdavky pivovaru sa pohybovali od 5 000 do 11 000 zl. ročne. V prevádzke bol ešte aj koncom 18. storočia. Náklady na mzdy tento pivovar ani nevykazoval, keďže tie pravdepodobne hradilo práve šášovské panstvo.

Ďaleko najziskovejším na území panstva sa stal už viackrát spomínaný výčap vína na Siglisbergu, ktorý nebol len bežným výčapom, ale komplexnou predajňou nápojov a potravín so skladovými pivničnými priestormi pre štiavnických baníkov žijúcich a pracujúcich v baníckych osadách na území dnešnej obce Štiavnické Bane. Tie boli v druhej polovici 18. storočia výrobným centrom celého štiavnického banského revíru. V priebehu sedemdesiatych rokov 18. storočia stúpili príjmy siglisberského výčapu z 20 000 na 30 000 zl. ročne a čistý zisk z 2 000 na 8 000 zl. Prirodzene, najväčší výnos výčapu pochádzal z predaja nápojov a potravín miestnemu banskému robotníctvu. Celkové výdavky výčapu postupne s ohľadom na zvýšený nákup predávaných produktov taktiež stúpali z 12 000 na 30 000 zl. ročne, ba dokonca vo vojenskom roku 1779/1780 až na 33 000 zl. Pritom mzdy mali podiel na celkových výdavkoch len 600 zl. V tomto období bol už výčap plne financovaný Hlavným komorskogrófskym úradom v Banskej Štiavnici, do ktorého pokladnice smerovali aj zisky z výčapu (spravidla 8 000 až 10 000 zl. ročne). Podobne výnosným sa stal aj erárny sklad dreva v Jalnej uvádzaný od roku 1774 ako samostatná účtovná jednotka. Do pokladnice úradu odvádzal ročný výnos vo výške od 4 000 po 9 000 zl. ročne.⁴⁷ Uvedené ekonomické tendencie v spomínaných prevádzkach priamo korelovali so vzostupom produkcie striebra v štiavnickom banskom revíre v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 18. storočia, keď došlo k jej najväčšej konjunktúre počas tohto storočia.⁴⁸

S nedostatočnou rentabilitou šášovského panstva sa neuspokojil ani Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici, preto v máji 1796 podali jeho predstavitelia obsiahlu správu o stave panstva. Jej vypracovaniu predchádzala podrobná vizitácia panstva vrchným hospodárskym a lesným správcom, grófom Jánom von Colloredo ešte v priebehu roka 1795. Už v úvode komorskí úradníci konštatovali, že výnosy panstva s rozlohou 19 500 katastrálnych jutár boli zanedbateľné, výmer poľnohospodárskej pôdy na území 14 dedín panstva nepostačujúci a výnosy z výčapov, mlynov a výsekov mäsa prenechané jednotlivým dedinám. Vtedajší ročný priemerný zisk bol len 232 zl. Pokles výnosov v ostatných

⁴⁷ ÖStA, FHKA, Handschriftensammlung, fragmentárne zachované účtovné knihy c. k. Dvorskej učtarne pre baníctvo a mincovníctvo vo Viedni z rokov 1761 až 1781.

⁴⁸ Pozri KHUN, Miloš: Zlato a striebro zmincované v kremnickej mincovni od 17. do polovice 19. storočia. In: *Zborník Slovenského banského múzea*, tom. 6, 1970, s. 15-27.

deviatich rokoch bol vysvetlený značnými investíciami do rôznych objektov na panstve, ako bola napríklad výstavba kostola v Prochote, fár v Banskom Studenci a Teplej, pohostinstva v Močiari, ako aj rekonštrukcia kúpeľov v Sklených Tepliciach. Zároveň došlo k zvýšeniu platov kaplánov v Prochote, Teplej a Žakýle, nárastu nových penzií a úhrade nákladov na výmeru pozemkov.

V rámci návrhov na zvýšenie výnosov panstva Colloredo uvažoval o založení nového majera, ktorý by obhospodaroval lúky v Šášovskom Podhradí, spravoval sklad sena a efektívnejšie hospodáril s obilím a senom na panstve. Ako pozitívny príklad spomínal výnosnosť pivovaru v Šášovskom Podhradí a erárneho skladu dreva v Jalnej. V tom období vzťah panstva a jeho dedín už nedefinoval pôvodný urbár, ale urbárske kontrakty uzavreté v roku 1783. Všetky polia a úžitky na panstve tak boli prenajaté buď samotným dedinám, alebo priamo poddaným, ktorí ich podľa názoru radcov komorskogrófskeho úradu nevyužívali v dostatočnej miere, čo sa prejavovalo na nízkych výnosoch panstva. Napríklad, na panstve sa vtedy nachádzalo 18 mlynov v réžii obcí, avšak len jeden mlyn v Ladomeri v réžii panstva s ročným výnosom 150 zl., hoci sa celkový úžitok z mlynárstva na panstve odhadoval až na 2 000 zl. ročne. Z toho dôvodu Colloredo navrhol, aby panstvo odstúpilo od spomínaných kontraktov a zaviedlo urbár s novou úpravou vzťahov medzi panstvom, obcami a poddanými, výhodnejšou pre komorskú správu.

Podľa Colloreda ani výhrady, že kontrakty boli uzavreté na zabezpečenie povozníctva za jednotnú cenu v akomkoľvek ročnom období a čase pre potreby banských podnikov, pretože celé panstvo slúžilo viac ako základňa baníctva než na vlastné zemepanské podnikanie, by neobstáli. Totiž v uvedených kontraktoch bolo u dedinčanov objednaných viac povozov, než v tom čase štátne bane potrebovali. Napriek uzavretým kontraktom sa všetky fúry hradili povozníkom v hotovosti, takže ani v tomto smere neprinášali nejaké výhody. Prenechanie úžitkov z predaja a výroby rôznych produktov obciam bolo predtým koncipované ako určité odškodnenie za nízke mzdy povozníkov. Hoci furmanské platy neboli vysoké, o vykonávanie povozníctva pre štátne banské podniky mali záujem aj poddaní z iných panstiev, napríklad zo Svätého Kríža (Žiaru nad Hronom) alebo z Pitelovej. Dokonca aj ladomerská sýpka s objemom až 6 000 meríc stála v tom čase prázdna a nevyužitá, čo sa malo zmeniť.

Časť úradníkov štiavnického komorskogrófskeho úradu zaujala k predmetným návrhom grófa von Colloredo negatívne stanovisko. Podľa nich by ani zavedenie urbára nezlepšilo situáciu, lebo hlavným problémom bola veľká rozptýlenosť komorských lúk a polí na panstve, ako aj ich malá rozloha, na čo poukázala už vizitácia v novembri 1787

a ešte predtým komisia vyslaná v roku 1757 priamo z Viedne. Ani pokusy s chovom oviec v Ladomeri v rézii panstva v rokoch 1787 až 1788 neprinesli žiaden väčší úžitok. Skladovanie väčšieho množstva obilnín na jednom mieste v ladomerskej sýpke niektorí nepokladali za dobrý nápad z bezpečnostných dôvodov, pretože pri zásahu bleskom alebo vplyvom ľudskej činnosti mohlo dôjsť k strate celej zásoby. Zhoda panovala jedine na ukončení prenájmu komorských polí, lúk a pasienkov a ich obhospodarovaní v rézii panstva. Okrem toho sa väčšie výnosy očakávali z predaja vína.

K pôvodným dedinám panstva ešte pribudla Železná Breznica, pôvodne vo vlastníctve Banskej komory v Banskej Bystrici, a tam sa nachádzala píla, ktorá kedysi slúžila tamojšej hute. Píla ale zostala v správe bystrickej komory. Okrem toho v polovici 18. storočia získalo šášovské panstvo do zálohu polovicu dediny Hronská Breznica.⁴⁹ Doposiaľ nie sú známe žiadne údaje o tom, že by panstvo bolo spravované formou prenájmu jeho správcom, ako to bolo u niektorých iných komorských panstiev predovšetkým koncom 17. storočia a sčasti v prvej polovici 18. storočia.⁵⁰ Až do ich zániku v roku 1851, keď bola správa komorských panstiev zreformovaná na rentové a neskôr hospodárske úrady, na čele šášovského panstva stáli správcovia ako štátom platení úradníci (tab. 3).

Tab. 3: Správcovia komorského panstva Šášov do polovice 19. storočia

Meno	Dosiaľ známe pôsobenie vo funkcii
Ján Hohenegger	1678 – 1680
Jeremiáš von Hellenbach	1680 – 1683
Ján Selecký	Od r. 1683
František Ignác Hentaller	1718 – 1725
Ján Gašpar Hentaller	1731
Karol Leopold Gussmann	1742 – 1749
František Molari st.	1758 – 1766
Alexander Rákóczi	1768 – 1779
František Molari ml.	1792 – 1795
Ján Juraj Gál	1796 – 1800
František Walter	1801 – 1805
Jozef Scherer	1807 – 1815
Samuel Bossányi	1817 – 1822
Jozef Kallina	1839 – 1841
Neobsadená funkcia	1845

(Zdroj: Citované pramene a publikované administratívne schematizmy Uhorského kráľovstva)

⁴⁹ ÖStA, FHKA NHK, MBW II, rote Nr. 2629, č. sp. 11743/1798.

⁵⁰ Porovnaj LACKO – KONEČNÝ, Obdobie komorskej správy hradu a panstva..., s. 98-103.

Záver

Éra komorskej správy v dejinách šášovského panstva mala mnohovrstevné konzekvencie v jeho správnom, ekonomickom i sociálnom vývoji od konca 17. storočia až do polovice 19. storočia. Jeho využitie a integráciu do impozantného štátneho montánneho konglomerátu, centrálnne riadeného dvorskými úradmi vo Viedni, predznamenal už proces jeho získania od schudobnených a zadlžených uhorských šľachticov v sedemdesiatych rokoch 17. storočia. V komunikácii s kapitálovo slabou uhorskou šľachtou mali všadeprítomným kameralistickým štátom zaštitení komorskí úradníci jednoznačne navrch a nebáli sa svoj mocenský vplyv aj uplatniť. Realizácia kameralistickej hospodárskej politiky na komorskom panstve Šášov však narážala na ekonomické a sociálne limity súdobej stavovskej spoločnosti. Ani početné návrhy na inovovanie správy a hospodárenia panstva v priebehu 18. storočia z dielne rôznych expertov a štátnych úradníkov zásadne nezmenili hospodársku situáciu na panstve, navyše limitovanú zložitými prírodnými podmienkami komorských dedín v horskom prostredí. Hrad Šášov už v čase prevzatia do vlastníctva štátu nebol dlhodobo obývaným sídlom zemepánov, preto sa z neho v barokovom období ani nemohlo stať žiadne reprezentatívne sídlo. Naopak, jeho využívanie do opustenia v sedemdesiatych rokoch 18. storočia predurčila práve utilitárna, na pragmatických ekonomických kalkuláciách postavená hospodárska politika štátnych banských úradov. Na druhej strane táto politika v nadväznosti na konjunktúru štátneho podnikania v ťažbe drahých kovov v Banskej Štiavnici a v Kremnici priniesla aj niekoľko ekonomicky úspešných projektov na území šášovského panstva, a to obnovenie pivovaru v Šášovskom Podhradí v roku 1777, rozširovanie výnosného výčapu na Siglisbergu pre štiavnické banské robotníctvo a zriadenie štátneho veľkoskladu dreva v Jalnej. Z týchto prevádzok profitoval najmä Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici, čiže jeden z troch najvýnosnejších rudných banských podnikov v Habsburskej monarchii tereziánskej a jozefínskej epochy.

Výskum k tejto štúdii bol realizovaný s podporou Združenia na záchranu hradu Šášov, o. z.